

ЛИСЕНКО К. В., НЕСТЕРЕНКО Н. М.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ФОРМУВАННЯ ФОНЕТИЧНИХ КОМПЕТЕНЦІЙ НА ПЕРШОМУ КУРСІ МОВНОГО ВИШУ: МЕТОДИЧНІ ПРИЙОМИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ

Розглянуто основні проблеми вступно-корективного фонетичного курсу англійської мови для мовних факультетів ВИШів. Виділено основні типи вправ для подолання впливу артикуляції рідної мови на англійську. Проілюстровано вправи для розвитку фонетичного слуху та навичок аудіювання, а також логічного наголосу.

Ключові слова: інтонація, фонетика, редуція, артикуляційний устрій, вимова, фонетичний слух, низхідний та висхідний тон, інтонаційна розмітка тексту, комунікативні вправи, логічний наголос.

Рассмотрены основные проблемы вводно-коррективного курса постановки фонетики английского языка для языковых факультетов ВУЗов. Выделены основные типы упражнений для преодоления влияния артикуляции родного языка на английский. Проиллюстрированы типы упражнений для развития фонетического слуха и навыков аудирования, а также логического ударения.

Ключевые слова: интонация, фонетика, редуция, артикуляционное строение, произношение, фонетический слух, нисходящий и восходящий тоны, интонационная разметка текста, коммуникативные упражнения, логическое ударение.

In this article the basic issues of introductory- correction course of English phonetics for language departments of higher educational establishments are reviewed. The basic types of exercises to overcome the influence of native tongue articulation on the English language are worked out. The types of exercises for developing phonetic ear and skills of listening, as well as logical stress are illustrated.

Key words: intonation, phonetics, reduction, articulation basis, pronunciation, phonetic ear, falling tone, rising tone, intonation marking of text, communicative exercises, logical stress.

Багаторічний досвід роботи на кафедрі англійської філології переконує нас у тому, що найбільш насиченим, інформативним, відповідальним і у той же час цікавим і результативним є перший курс. Саме на першому курсі студенту ставлять або коригують англійську вимову, саме на першому курсі закладають всі необхідні знання про такий особливий аспект мови, як фонетика.

Спробуємо розкрити значення усіх визначень, якими ми характеризуємо роботу викладача і студента на першому курсі, а також переконати читача у тому, що фонетика – аспект особливий. Зауважимо: тут ми не випадково говоримо одночасно про роботу

викладача-фонетиста і студента, це по суті тандем, від злагодженості роботи котрого залежить успіх або неуспіх співробітництва.

Отже, корективний постановчий курс фонетики мовного ВИШу нам уявляється найбільш *насиченим*, оскільки крім відпрацювання настановних вправ, основної задачі студента, йому необхідно освоїти (а викладачу пояснити) багато правил, понять і явищ даного аспекта, необхідних для формування фонетичних компетенцій студента. Це, зокрема, поняття фонетичної бази і артикуляційного устрою, поняття фонем і алофона, принципи класифікації і дефініція англійських фонем, поняття аспірації, усиченість коротких голосних, позиційної довготи голосних, редукції, асиміляції / дисиміляції, втрати вибуху та ін., це транскрибування і інтонування фраз, це особливості англійської інтонації – основні тони і шкали, ритмічна організація англійської мови і багато іншого.

Перший курс є й найбільш *інформативним*, оскільки викладачу необхідно ознайомити студентів з усіма згаданими вище фонетичними явищами, а також проконтролювати ступінь засвоєння нового матеріалу. Відповідно студенту потрібно “перетруїти” цю інформацію і тренуватися у вимові для застосовування отриманих знань на практиці. Наведемо приклад: Студенту повідомляється, що в англійській мові, на відміну від української, ступінь редукції першого переднаголошеного голосного дуже високий, наприклад *banana*. (порівняйте з українським БАНАН). Відповідно очікується, що студент, спираючись на отримані знання, вимовить правильно такі слова, як *a'ccording, com'pare, for'got, sta'tistics, to'mato*, тобто у першому переднаголошеному складі буде звучати слабкий нейтральний звук [ə]. Однак звичка україномовців майже не редукувати перший переднаголошений голосний настільки вкорінилася в їхній свідомості, що студенти спочатку говорять англійською так, як звикли українською. Порівняйте: *акорд, компот, фагот, статистика, томат*. Між тим хороше знання правила про сильну редукцію переднаголошеного голосного в англійській мові, що “підживлюється” неодноразовою вимовою цих слів, створює у мозку студентів міцні зв'язки: адже студенти не просто вимовляють такі слова, а аналізують їх, співставляючи з подібними випадками у рідній мові.

На самому першому занятті з корективної фонетики англійської мови викладач розповідає студентам про фонетичну базу англійської мови (у порівнянні з фонетичною базою української мови), про артикуляційний устрій, характерний для носіїв англійської мови, про відмінності в артикуляційних укладах англійців і українців. Викладачу при цьому необхідно переконати та попередити студентів, що поки вони не засвоять артикуляційний уклад, характерний для носіїв англійської мови, жоден звук не буде вимовлений ними англійською. Студенти повинні вимовляти англійські звуки в словах лише на “тлі” англійського устрою, а для цього їм необхідно перебудувати початкове положення своїх органів мовлення (губи, кінчик язика, всю масу і задню частину язика) на англійський лад, тобто студенти повинні добре засвоїти особливості англійського артикуляційного устрою [1]. Студенти при цьому будуть відчувати незручність, але саме цього і потрібно добиватися: якщо студент відчуває себе досить комфортно при говорінні мовою, яку вивчає, він вимовляє, виходячи з устрою, характерного для його рідної мови, що в свою чергу, призводить до сильного акценту.

Надзвичайно важливо також показати студентам різницю в акцентуації в англійській та українській мовах. Це проявляється не лише в більш сильному словесному наголосі, але і в особливості вимови англійських монофтонгів – напруженість довгих і в певних позиціях усиченість коротких голосних, що надає особливий сильний, енергійний, інтенсивний характер загальному звучанню мови. Однак зауважемо, що, на думку самих британців, англійська мова звучить делікатно і злегка приглушено. Думається, що така думка про загальне звучання англійської мови складається завдяки особливостям вимови англійських голосних – слабкі дзвінки, аспірація глухих вибухових /p/, /t/, /k/, слабкий гортанний фрікативний /h/, приглушені (не свистячі) /s/, /z/.

Отже підкреслимо ще раз: більшість англійських голосних вимовляються сильно і напружено. За нашими приблизними підрахунками, 65 – 70 % англійських слів містять саме такі голосні. Яскравий приклад цьому – чотири форми деяких англійських неправильних дієслів: *send – sent (2) – sending; build – built (2) – building*. У даних прикладах голосні /e/ та /i/ лише у першій формі дієслова представлені неусиченими варіантами, і ми вимовляємо їх

чітко. У всіх інших формах ці голосні усічені, при їхній вимові потрібна додаткова сильна артикуляційна енергія.

Більше уваги треба приділяти роботі над злиною вимовою англійських фраз. Слідуючи традиційній методиці, ми рекомендуємо вимовляти усі ненаголошені склади у середині фрази як енклітики, тобто вони повинні примикати до попереднього наголошеного складу і вимовлятися так, як ніби це було одне слово, що складається із двох-чотирьох складів. Наведемо приклад: в одному з підручників на одному із перших занять зустрічається фраза *‘These are ‘lemons* [4]. Ми рекомендуємо, по-перше, наочно показати кількість ритмічних груп за допомогою горизонтальних нижніх ліній-дуг, по-друге, пропонуємо спочатку вимовляти не два слова – *these are* – а одне, що складається з двох складів і має той самий наголошений голосний /i:/, як у слові *Tina’s*, наприклад. Таким чином, перше наголошене слово буде складатися вже з двох складів, де другий ненаголошений склад (в слові *Tina’s* – [əz]) вимовляється фактично за той же період часу, який необхідний для вимови одного дієслова-зв’язки *are*. Студентам, однак, здається більш привабливим вимова слова *leader*, замість *Tina’s*, оскільки у цьому слові другий (ненаголошений) склад повністю співпадає по звучанню із зредукованим дієсловом – зв’язкою *are* [ə]. У такому випадку цю вправу можна буде назвати *Nonsense exercise*. Як показує практика, це досить ефективний вид вправ, а те, що в ряді випадків фраза виходить без змісту, не повинно, на наш погляд, викликати заперечень, оскільки студенти, що володіють достатньо високим рівнем знань іноземної мови, добре усвідомлюють всю умовність довільного поєднання слів у даній вправі. Отже за допомогою *Nonsense exercise* ми досягаємо того, що студенти починають сприймати дієслова-зв’язки, допоміжні / модальні дієслова, артиклі, сполучники і ін. не як самостійні слова, які треба вимовляти чітко, без редукації, а як ненаголошену частину попереднього наголошеного слова.

Також, студенту першого курсу важливо опанувати такий вид роботи, як транскрибування і інтонування англійських фраз. Виконуючи цю вправу, студент починає чітко уявляти собі, як насправді буде звучати та чи інша фраза, які частини мови піддаються редукації і який ступінь цієї редукації. Ця робота, крім

того, сприяє у якійсь мірі і розвитку аналітичного мислення, а також уваги; останнє у більшій мірі стосується інтонування, коли студенту необхідно чітко співвіднести кількість наголошених і ненаголошених складів у протранскрибованій фразі із кількістю їхнього графічного відображення на інтонограммі – мовленневих нотах.

Викладач-фонетист повинен також не випускати із поля зору і аудіювання навчального матеріалу. Під час роботи над ввіднокорективним курсом це можуть бути мінімальні пари слів, що відрізняються одна від одної фонемою, типу *pot vs. port, pen vs. pan, leaf vs. leave, bee vs. pea, sin vs. sing, vest vs. West*. На більш пізньому етапі це можуть бути мінімальні пари сполучень слів: *my train vs. might rain, keep sticking vs. keeps ticking, grey tabby vs. Great Abbey* та ін. Студенти, слухаючи аутентичне мовлення, не лише більш міцно засвоюють правильні варіанти англійських фонем, а ще й готують себе як до сприйняття більш швидкого, злитого англійського мовлення, так і до аудіювання як виду роботи на заняттях з усної практики іноземної мови.

Для розвитку фонетичного слуху і для підготовки студентів до роботи на заняттях із фонетики на усіх курсах абсолютно необхідно проводити диктант *Ear training*. Пояснимо детальніше: (1) Викладач або, диктор, якщо це запис, вимовляє спочатку одне англійське слово з різними тонами. Студенти повинні ідентифікувати кожен тон. Уже на першому курсі це може бути будь-який тон, включаючи низхідний з початковим підвищенням, висхідно-низхідний, висхідний тон широкого діапазону, оскільки основна задача викладача при виконанні цієї справи – розвинути фонетичний слух студентів. Однак ми не рекомендуємо включати у фонетичний диктант тон, що називається неповним падінням – цей тон визначається лише у *контексті* фрази, що звучить. На більш пізньому етапі фонетичний диктант може виражатися в аудіюванні коротких фраз, що складаються з однієї-двох синтагм. Задача студентів – визначити кількість синтагм, термінальний і нетермінальний тони, кількість ритмічних груп у кожній синтагмі, акцентно-мелодичний малюнок синтагм / фраз. Викладач просить студентів вимовити той чи інший тон, а також коротку фразу із заданою ним інтонацією – акцентно-мелодичним малюнком. Цей

вид роботи зазвичай проходить жваво і емоційно, оскільки перетворюється у своєрідну гру-змагання.

Розвитку фонетичного слуху сприяє і читання англійських текстів по заданій інтонаційній розмітці із наступним прослуховуванням записаного на плівку зразка, із порівнянням двох реалізацій і з аналізом помилок. Відзначимо, що така робота досить ефективна не лише в аудиторії, але і при виконанні студентами домашнього завдання. Однак треба дотримуватись однієї важливої умови: інтонаційна розмітка тексту повинна точно відповідати зразку, що звучить; в іншому випадку виконання такого завдання може лише нашкодити студенту – зіпсувати його мовленнєвий слух.

Фонетика – предмет *цікавий*. Інтерес для більшості студентів представляє, перш за все, практичний аспект: студент слухає матеріал, що звучить у запису носіїв мови, слухає викладача, добре усвідомлюючи, що при бажанні він також зможе навчитися вимовляти чисто, красиво і природньо. Старанний студент, який вміє займатися ретельно і наполегливо, досягає саме такого результату. Інтерес і бажання працювати над своєю вимовою викликає і те, що він чує сам, як із кожним новим заняттям все ближче і ближче підходить до поставленої мети, і це дає йому величезний заряд позитивних емоцій.

Потрібно відмітити, що останнім часом, на щастя для викладачів-фонетистів англійської мови і на жаль для носіїв української мови, англійські інтонаційні моделі стали все частіше звучати в українській мові, причому не лише в мові пересічних носіїв української мови (головним чином, молоді), але і в мові дикторів засобів масової інформації, особливо телебачення: часте використання категоричного англійського низхідного тону, розтягнутого, висхідного тону “що крадеться”, “модного” рівного тону навіть у кінці фінальних синтагм, американізованого (високого) низхідно-висхідного тону, використання поступово низхідної ступінчастої, скандентної, поступово висхідної і рівної шкал стало, очевидно, мало не знаком “хорошого тону” українських дикторів, а інколи і політиків. Особливо багата такими зразками мова деяких спортивних оглядачів і журналістів, які ведуть репортажі з різних точок земної кулі. Додамо до вищезгаданого: мова дикторів стала різкою, уривистою, “напористою”, а завдяки

частому використанню англійських низхідних тонів – і більш ритмічною, ніж еталонна мова освідчених носіїв української мови. Іншими словами: у гонитві за модою, намагаючись наслідувати Захід буквально у всьому, ми можемо втратити і красу української мови – її особливу мелодичність і плавність, її неповторність.

Ми зробили цей відступ частково для того, щоб показати, чому останнім часом викладачам стало простіше відпрацьовувати зі студентами найбільш частотні англійські інтонаційні моделі. Цьому сприяє як встановлення більш тісних контактів із носіями англійської мови, так і більш широкі можливості для аудіювання англійської мови в самих різних засобах масової інформації, у тому числі і в Інтернеті. У великій мірі цьому сприяє і мова дикторів ЗМІ.

Комунікативні вправи, а також звертання англійською мовою з використанням заданої інтонаційної моделі – чи не найжвавіший етап на заняттях із фонетики на першому курсі. При цьому студент повинен не просто використати ту чи іншу інтонаційну модель, а й використати її із урахуванням ситуації спілкування, емоційного стану і соціального статусу співбесідника, кількості співбесідників і інших факторів, що впливають на вибір інтонаційної моделі. Коротше кажучи, вже з першого курсу студентів спрямовують на необхідність враховувати екстралінгвістичні / соціальні фактори при виборі стиля вимови і відповідно того чи іншого інтонаційного зразка.

Особливу цікавість у студентів викликає робота, метою якої є прищеплення їм “смаку до інтонації”. Це можуть бути різні завдання:

- (1) Викладач читає англійською мовою коротку ситуацію, у якій особливо виділяє одну фразу і дає декілька інтонаційних інтерпретацій цієї фрази. Студенти вибирають найбільш вдалий, на їхній погляд, варіант, обгрунтовуючи при цьому свій вибір.
- (2) Студенти вибирають із восьми-десяти англійських прислів'їв, представлених у письмовій формі, те, при вомові якого найбільш природньо прозвучала б поступово низхідна / порушена ступінчаста шкала.

- (3) Викладач озвучує дві реалізації однієї і тієї самої фрази. Одна із фраз (еталонний варіант) вимовлена носієм англійської мови, друга реалізація цієї ж фрази представляє собою в узагальненому варіанті інтерференційний варіант, начитаний студентами мовного ВИШу. Завданням студентів є визначити, яка з двох реалізацій була вимовлена носієм мови і яких інтонаційних помилок припускалися україномовні студенти при вимові цієї ж фрази.

Не менш цікавою і досить корисною вважаємо роботу із виявлення семантичних / логічних центрів у фразі. Викладач роздає студентам написаний короткий текст, що має у собі достатньо велику кількість фраз із нетрадиційним місцем розташування семантичних центрів, у деяких випадках з яких це може бути і логічний наголос. Задача студентів – виявити ці центри і пояснити, чому вони виділяють саме їх і чому саме ці слова / центри слід оформляти низхідним (рідше - висхідним) тоном. Ця робота в аудиторії викликає часом бурні суперечки, але важливо те, що до неї активно залучені усі студенти групи.

Як було сказано вище, студент першого курсу повинен не тільки навчитися добре вимовляти англійською слова, фрази, сполучення фраз, але ще й бути готовим обговорити будь-яке фонетичне явище в рамках курсу корективної фонетики, а все це потребує наполегливої і ретельної роботи як з боку студента, так і з боку викладача. Тому не випадково перший курс аспекту фонетики вважається надзвичайно *відповідальним*.

Фонетика першого курсу – також аспект *особливий*. Для студента першого курсу викладач-фонетист є кимось на кшталт першого вчителя у школі. У мовних ВИШах на корекцію фонетики на першому курсі ми зазвичай відводимо 6–7 тижнів із самого початку вересня, тому вчорашній школяр, що пересів на студентську лаву, більшу частину навчального часу спочатку проводить із фонетистом. Можливо, багато в чому і завдяки цьому студент, відповідаючи на запитання, хто був його фонетистом, називає перш за все викладача, який поставив йому вимову на першому курсі.

Нарешті, фонетика першого курсу мовного ВИШу є й самим *результативним* аспектом: ніякий інший аспект мови не дає

студенту змогу відчутти за відносно короткий строк таку величезну зміну (звичайно у хороший бік) у його знаннях; у данному випадку мова йде про фонетичну вимову. Для того, щоб студент більш яскраво побачив цю зміну у своїй вимові, ми рекомендуємо в самий перший день занять записувати на диктофон читання студентами коротких текстів, а в останній день занять давати прослуховувати студентам цей запис. Як правило це викликає бурну, здивовано-захоплену реакцію з боку студентів, що не може не надихати і викладача.

Підведемо підсумок: У загальному циклі дисциплін із практичного курсу англійської мови, корективний курс практичної фонетики першого курсу мовного ВИШу займає особливе місце. Це найбільш насичений, інформативний, відповідальний, а також і найбільш цікавий і результативний курс. Усе це ми намагалися розкрити у даній статті, паралельно висловлюючи деякі свої думки і спостереження відносно питань і положень, яких ми тут торкнулися. Сподіваємося, що кожен молодий викладач-фонетист, для якого і була по суті написана ця стаття, знайде у ній для себе щось своє, щось близьке і буде використовувати це у своїй роботі зі студентами першого курсу. Думається, що використання в учбовому процесі основних видів роботи із фонетики на першому курсі, а також запропонованих нами методичних прийомів буде у значній мірі сприяти формуванню фонетичних компетенцій студентів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Васильев В. А., Катанская А. Р. и др. Фонетика английского языка: Практический курс. Новое издание / В. А. Васильев, А. Р. Катанская. – М.: Высшая школа, 2009. – 373 с.
2. Веренинова Ж. Б. Английские гласные: эмоциональный портрет / Ж. Б. Веренинова // Английский язык в школе. – 2010. – № 1 (29). – С. 28–32.
3. Веренинова Ж. Б. Русский с английским акцентом или [nə v broʊ, ə v gla:z] / Ж. Б. Веренинова // Фонетика и фонология дискурса. – М.: ИПК МГЛУ “Рема”, 2010. – С. 205–218.
4. Лукина Н. Д. Практический курс фонетики английского языка / Н. Д. Лукина. – М.: АСТ: Астрель, 2003. – 270 с.
5. Седов К. Ф. Внутрижанровые стратегии речевого поведения “ссора”, “комплимент”, “колкость” / К. Ф. Седов // Жанры речи: межвуз. сб. статей / под ред. В. Е. Гольдина. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ “Колледж”, 1997. – Вып. 1. – С. 188–195.
6. Gimson A. C. An Introduction to the Pronunciation of English / A. C. Gimson. – London: Edward Arnold, 1980. – 352 p.